

În zilele de 25 octombrie - 6 noiembrie o delegație compusă din înii Heinz Leitner - restaurator pictură, Gronatto Rizzi - restaurator arhitectură, specialist în restaurarea paramentelor, Riiki Miane, restaurator arhitect și Keiji Mioura, director în Ministerul de Externe Nipon, a întreprins o misiune de evaluare și definitivare a proiectului comun, omănesc, sub auspiciile UNESCO, la restaurarea a Mănăstirii Probota.

Partea de început a programului, desfășurat între 25-28 oct., a fost rezervată primelor contacte, ale d-lui Leitner cu Academia de Arte, Secția de restaurare, și o restaurare din Muntenia - schitul Sitaru (restauratori Cornel Boambeș și Tudor Popescu), de d-lor Leitner și Rizzi, Miane, cu nuzeele din București (Muzeul Satului și Muzeul Tăranului).

Pe 25 oct., împreună cu dnul studor, i-am condus pe șantierul de restaurare pictură de la Mănăstirea Jeamț (șef de lucrări Teodora Anculescu Spătaru) unde oaspeții au precizat:

- calitatea ansamblului arhitectural și a restaurării de arhitectură (cu câteva observații ce țineau de specificul restaurărilor în anii '60 - utilizarea cimentului la rostuirii, referința pentru paramentele rețencuite, calitatea intervențiilor de completare ale galeriei arcate de la construcțiile din incinta Mănăstirii Jeamț);

- profesionalismul restauratorilor de arhitectură și al pictorilor restauratori întâlniți;

- capacitatea acestora de a lucra în condiții materiale modeste (schelă fără apă curentă, executată din lemn, cu lumini improvizate);

- au avut observații, în ce privește restaurarea de pictură, la: utilizarea caseinei ca fixativ, și, în general, puțina experimentare a primului sau a consolidării peliculei la culoare prin comprese cu hidroxid de bariu;

- programul sumar de urmărire a microclimatului;

- unele probe de reintegrare, preciate ca prea avansate, față de ltele, pe care le considerau juste, oarte aproape de ceea ce se practică, actual la ICCROM.

În general, au observat un profesionalism incontestabil, dar rupt

de evoluția metodelor de restaurare experimentată în ultimii 20 ani la ICCROM (fapt explicabil prin ruperea contactelor cu ICCROM-ul, care, din anii '75 nu a mai primit bursieri români la restaurare pictură, singura bursă, prin '80-'81, fiind a d-lui Dan Mohanu.

La Mănăstirea Râșca (29 sept.), au apreciat ca urgentă o intervenție la frescele exterioare și au considerat cu multă circumspecție apariția pridvorului-baldachin, pe lat. de S, la pronaosul din sec. XVII.

De asemenea, păreau a fi observat calitatea mediocră a execuției învelitorii de tablă la corpul de chili de pe latura de N, reconstruit recent. Presupun că au observat și calitatea relativ modestă, din punct de vedere al rezolvărilor arhitecturale, a construcțiilor noi, recent reconstituite. Vizitând o viitoare sală de clasă, pictată recent în ulei, au apreciat o calitate estetică sau, mai degrabă, aptitudinile pictorului, recomandând, cum era și de așteptat, îndrumarea tinerilor artiști în cunoașterea tehnicilor tradiționale (frescă) și experimentarea acestora, ca fiind specifică.

La Mănăstirea Humor, au observat dezordinea și totala „nestăpânire” a intervențiilor noi în situl istoric, necesitatea acțiunilor de întreținere, reparații locale la ruinele din curte. Explicându-li-se faptul că Humorul a fost șantier-școală ICCROM, au analizat evoluția intervențiilor anilor '73-'76, fiind de acord că reluarea lucrărilor de conservare a picturii exterioare este urgentă. Au remarcat și prezența biodegradărilor la pictură și necesitatea unui program de cercetare și intervenție a biologului și chimistului integrați colectivului de conservatori.

Observația noastră: termohidrografele instalate nu merg, nu au fost reetalonate, proba de paraloïd de pe fațada N s-a închis la culoare în mod sensibil.

- intervenția de conservare a picturii exterioare este absolut urgentă.

La Mănăstirea Voroneț, au apreciat că, dacă peretele de N-V și E reconstruit, are rol de protecție a picturilor murale, este bine să fie păstrat, ca și ruinele (conservate) ale întregului sit. Stareța a prezentat

poziția mănăstirii în ce privește dezvoltarea vieții monahale și necesitatea unor reconstituirii în situl istoric, cu acestea din urmă, s-au arătat în mod clar a nu fi de acord, dar au considerat că funcția monastică a ansamblurilor este o caracteristică esențială, originară, și că trebuie sprijinită prin măsuri constructive bazate pe un program arhitectural care să nu afecteze situl originar.

În privința restaurării de pictură, apreciind faptul că, la un examen sumar, ea a asigurat picturii o certă conservare pentru un număr de ani, restituind fațadelor o unitate de prezentare care era cea originară, d-nul Leitner a avut și unele observații în ce privește tendința de a reconstitui, utilizând metoda *Tratteggio*, pe un *intonacco* perfect sclivisit, figuri, siluete, compoziții decorative. Restauratorilor le-au fost prezentate și intervențiile asupra arhitecturii, studiile anterioare privind microclimatul, intervențiile de stopare a atacului biologic, pe care le-au apreciat ca eficiente, dar că trebuie urmărite în timp. Au avut observații în privința liniei acoperișului, în mod special, asupra racordului *rotund* pe vest, unde umbrela acoperișului apără o fațadă *dreaptă*, fapt considerat de oaspeții cel puțin curios ca principiu arhitectural. Observaseră această rezolvare și la Humor și se întrebau cărui fapt i se datorează; tablourile votive, care documentează, în mare, formele acoperișurilor le-au fost prezentate în toate cazurile, ca și necesitatea de a conserva pictura de pe fațadele vest; cel puțin la Voroneț nu ar trebui renunțat, dacă amploarea acoperișului nu este altfel dăunătoare, la maximum de protecție împotriva ploii, zăpezii.

Observația noastră: termohidrografele instalate nu merg, ușa din sec. XV este asigurată „provizoriu” de peste 10 ani, tâmpla ar trebui restaurată, naosul și altarul ar necesita o cercetare de conservare aprofundată care să elucideze și să ofere soluții pentru mucegaieri, săruri, deteriorări ale stratului suport; pictura exterioară de pe turlă nu a fost consolidată în campania anilor '80 și ar trebui conservate. Ar fi necesar să se inițieze un program de observare a microclimatului, cu notații zilnice,

mai ales în perioade de aflux turistic, care trebuie limitat și dirijat; aceste notații, pe parcursul a unui an–doi, ar putea oferi date pentru realizarea unei instalații de climatizare minimală (ex. încălzire de gardă). Este urgentă sistematizarea verticală a incintei, stabilizarea zidului de est, aplesat, împins de un contrafort. La Moldovița a fost apreciată autenticitatea ansamblului, calitatea intervențiilor de conservare la pictură, limitate la stopări ale degradărilor. Din nou, s-a sugerat testarea consolidanților anorganici utilizați în ultimii 20 de ani la ICCROM, accentuându-se că există la ICCROM o experiență, cercetări de finețe care trebuie utilizate, cunoscute și aplicate de restauratori.

Împreună cu dl. Istodor s-a discutat despre consolidările de profunzime, materiale, tehnologii, necesitatea asigurării punctuale, a răspândirii pe mari suprafețe, necontrolabile, a liantului (se sugera metoda vibrării ușoare a fluidului de injecție).

Observația noastră: nu există nici un fel de dren instalat la Moldovița, ci doar rigolă – este o mare umiditate pe latura de nord (perete inferior ud în pronaos și gropniță, deși nu există mortare cu ciment). Este urgent un program de notare a parametrilor de temperatură, umiditate interior și analize biologice pentru unele degradări din naos, spre verificare.

La Sucevița și Sf. Ioan Suceava, apreciindu-se foarte pozitiv calitatea restaurărilor de pictură s-a remarcat, ca un fapt de neînțeles, că partea inferioară a bisericii (soclul) din piatră de râu, rămâne rostuit și nu acoperit de o tencuială subțire, cum ar părea firesc pentru monumente cu fațade integral pictate. Ruptura prea bruscă dintre fațada pictată și soclu, aduce un efect artificial, de monument secționat, deloc în intenția celor care le-au construit, căci ei s-au dovedit atât de rafinați esteți încât au acoperit cu pictură și ancadramentele de piatră ale ferestrelor (Humor – Moldovița – Sucevița). Aceeași observație și pentru Arbore și Humor. La Arbore, dnul Leitner a avut sugestii interesante în privința abordării prezentării finale, pornind de la probele efectuate în 1991 de Fabio Piacentini, în cadrul misiunii CREO.

La Probota, analiza sitului a durat trei zile în prezența echipei de restaurare pictură murală (restaurator Silviu Petrescu, ing. Mihai Lupu) a arhitectului șef de proiect, la proiectarea 1977, V. Polizu și a ing. (construcții) Athanasie Popescu, de la

INCERC, care a fost invitat de DMASI să participe, în această etapă, la programul comisiei UNESCO.

Analiza sitului și proiectului Probota a avut în vedere următoarele probleme:

- gestionarea sitului în general;
- zone de protecție, dezvoltarea mănăstirii;
- probleme generale de conservare și igienă.

Prima urgență – igienizarea incintei mănăstirii prin eliminarea animalelor (vacii, porci) instalate în adăposturi amenajate la 10 m de fațada vest a bisericii, pe un teren mai înalt, deci evacuând apa și dejecțiile spre biserică.

- sistematizarea verticală a întregii incinte, precedată de o campanie de cercetare arheologică cu evacuarea totală a pământului excedentar (depuneri, moloz, resturi din construcții anterioare), operație pentru care se estimează o perioadă de 3 ani, și pentru care, grupul de experți va propune și sprijin UNESCO; pentru discuții privind fezabilitatea, a fost invitată V. Batariuc, de la Muzeul de Istorie Suceava.

În aprecierea stării generale de conservare a arhitecturii, s-a examinat umiditatea de suprafață a zidăriei interioare și exterioare prin măsurători (pe baza conductibilității electrice a sărurilor) nivelul apei din fântână (circa 17 m adâncime) excluzându-se deci ipoteza unei umidități de capilaritate datorată pânzei freatice.

- Cercetându-se starea construcțiilor, s-au cerut detalii privind consolidările anterioare (intervenții CMI, DMI, Episcopie) precum și detalierea conceptului de consolidare de structură aplicat deja, la nivelul bolților. Se pare, încă nedefinitivat, mai rămânând de executat o „prindere” a consolidării deja efectuate la pridvor, bolți, de centura perimetrală existentă.

- Se apreciază că la originea umidității mai vechi, pe care a tratat-o intervenția CMI din 1933–1936, au fost rosturile mari, libere, dintre pietrele banchetei, dizlocările din soclu și bancheta care au favorizat infiltrații și depuneri. Deci o intervenție de reșezare a părților dizlocate, cu eliminarea mortarelor de ciment anterior introduse, ar soluționa în bună măsură, ca și un trotuar pe pat absorbant, perimetral.

În ce privește consolidarea efectuată, s-a apreciat că ea concentrează greutatea la partea

superioară, și datorită modului de execuție.

Suprabetonările totale ale bolților și calotelor nu permit în nici un fel evaporarea umidității ce ar rezulta din condens, se recomandă practicarea orificiilor de aerisire și termoizolație pe bază de polistiren expandat, care ar face posibilă și ventilația.

S-au remarcat unele probleme de execuție a acoperișului (există infiltrații datorate racordului la baza turlei naosului):

- se solicită un proiect de arhitectură de ansamblu, pentru sit și o „punere la punct” a monumentului – acoperiș, paramente, tratament al fisurilor de zidărie (considerate a fi vechi), reparații soclu, revizuirea ferestrelor, și, eventual, acoperirea menourilor și ancadramentelor refăcute cu un strat subțire de tencuială, mic studiu și propuneri de vitranuri, conform datelor cunoscute arheologic;

- se solicită o temă de utilizare pentru clădirile existente în incintă (casă domnească, 3 turnuri cu 2 nivele) și amenajarea lor în scopul utilizării pe durata șantierului;

- în ce privește lucrările generale asupra arhitecturii, care cad în sarcina guvernului român, se solicită o estimare valorică generală și propuneri concrete (proiecte) pentru fiecare obiectiv în parte. Aprecierea valorică este cerută până la 15 ianuarie. Se cere estimare valorică și pentru cercetările arheologice.

- referitor la conservarea picturilor, apreciindu-se ca pozitiv faptul că au demarat sondajele privind comportamentul frescei, s-a solicitat o mai atentă abordare a degradărilor datorate atacului biologic prin identificarea exactă a micro-organismelor.

Antibiograma efectuată de laboratorul de specialitate; zonă de testare a tratamentelor propuse.

- de asemenea, se solicită analize chimice și de mortare pentru tot monumentul, cu aprofundarea compatibilităților structurii originare față de posibilitățile de intervenție.

- se solicită propuneri de tratament pentru piatra degradată (s-au avansat și sugestii, privind soluții utilizate de ICCROM).

- se cere estimarea valorică a intervenției de conservare a picturilor murale, ca timp, manoperă, ținând cont de următoarele:

- o primă etapă, de cercetare, analiză a existentului urmează să se desfășoare în 1994, începând cu luna aprilie, când ar fi organizat, cu

concursul UNESCO și al Ministerului Culturii un atelier referitor la toate problemele tehnice ale Probotei, biologie, chimie, inginerie de rezistență, restaurare pictură, arheologie arhitecturală. Acest grup de lucru, constituit din experții UNESCO va rămâne permanent responsabil de derularea programului Probota, și cu el va colabora grupul român similar pe care urmează să-l constituim.

Cerându-se o viziune de ansamblu asupra monumentului, ca sit istoric și arhitectural, se impune deci o abordare organizatorică adecvată.

Se solicită o recalculare a timpului afectat restaurării ansamblului, apreciindu-se ca posibilă o durată de 5-6 ani, în care primul an să fie de studii consacrate problemelor grave (atac biologic, tratament al repictărilor afectate de săruri, consolidări de profunzime), în paralel desfășurându-se restaurarea unei încăperi, se propune ca lucrările la pronaos, care are mai puține probleme, să se încheie în 1994.

Se propun: 3 echipe de lucru:

- una reprezentată de firma antreprenor al restaurării de pictură: 5 persoane;

- una reprezentată de Academia de artă, 5 persoane;

- una desemnată de UNESCO, 2 specialiști + 3 studenți în anii terminali la restaurare, și care va fi plătită de UNESCO.

Pentru ca această desfășurare să fie posibilă se cere organizarea cazării, alimentației pentru această echipă la care se va adăuga grupul de lucru al arheologilor, pentru perioada de vară.

Deci, ar fi utilă recuperarea organizării de șantier a DMI/clădire P + etaj, cu câte 5 camere) amenajarea încălzirii, instalațiilor, apei curente și

aceasta și în biserică. Se insistă asupra tratamentului egal, dar civilizat, al participanților la șantier în sensul asigurării condițiilor igienice de lucru.

Se așteaptă de la „Atelierul de lucru” rezultate aplicabile în campania de vară 1994.

Supravegherea șantierului va fi asigurată de conservatori desemnați de UNESCO, fapt valabil și pentru arhitectură, unde va exista o consultare și coordonare UNESCO.

UNESCO va propune dotarea șantierului cu scheletă metalică, solicitând înlăturarea schelei de lemn care tocmai se monta; de asemenea, dorește să doteze o instituție de stat implicată în restaurare cu piese pentru laboratorul de chimie.

Se solicită efectuarea de fotografii de ansamblu, cu posibilitatea restituirilor prin analiza de calculator, pentru a se consemna în acest mod direct starea anterioară, intervențiile și starea finală, metodă care ar scurta timpul afectat releveelor de pictură.

Pentru desfășurarea atelierului, se solicită organizarea unei baze de date documentare (studii istorice, copii după proiecte anterioare) o mică bibliotecă, se solicită un raport amănunțit asupra intervențiilor anterioare, un studiu fundamental de cercetare pentru partea istorică, arhivistică.

La discuțiile de la Ministerul Culturii, partea japoneză a solicitat să consulte baza de calcul economic pentru estimările valorice.

Se solicită de asemenea legislația de protecție pentru monument și sit.

Pentru buna desfășurare a șantierului, se cere să se amenajeze un spațiu minim pentru un laborator organizat la Probota, ca și rezolvarea problemei de spațiu pentru dotările ce vor urma: instalații microbiologice, dotări pentru atelierul de analize chimice; UNESCO cere garanții din

partea guvernului român că aceste instalații vor fi utilizate de stat în procesul restaurării.

Se sugerează să ne constituim un laborator de analize, și un grup de 2-3 persoane pentru intervenții de urgență și cercetare, evaluare, urmărire a restaurărilor. Din grup să facă parte biolog, chimist, restaurator (conservator) picturi.

Se opinează că angajarea firmei române în derularea proiectului Probota să se facă prin licitarea contractelor, cu invitații, pentru estimarea valorică.

În general, pentru administrarea siturilor propuse la UNESCO se folosesc modele de planuri de gestiune, care presupun existența unui organism de stat, a unor programe de urmărire, control, intervenție. Se apreciază, în broșura ICCROM privind planurile de gestiune, că sunt necesari cam 5 ani pentru formarea și funcționarea unei echipe (instituții) de gestionare și demarare a programelor de intervenții.

Ca o concluzie, referitor la atitudinea și intențiile exprimate de beneficiarul sitului, arhiepiscopie, delegația și-a exprimat acordul cu necesitatea reluării funcției monahale a ansamblurilor monumentale, dar s-a arătat împotriva reconstrucțiilor, în sit (originar) istoric ca și împotriva îndepărtării satului de monument, prin construirea de biserici-paraclis pentru sat și izolarea mănăstirii.

Se propun, cu titlu de sugestie, realizarea unor sisteme de încălzire care să asigure un minim confort și o bună conservare a picturilor, realizarea termoizolațiilor și introducerea cu titlu obligatoriu a lumânării fără fum (existentă și utilizată în Europa).

DOINA MÂNDRU